

ПРИКАЗИ

*Др Ђуро Вујовић, ЦРНА ГОРА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ 1941-1945, ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ, ПОДГОРИЦА, 1997.**

О Црној Гори и њеним проблемима за вријеме другог свјетског рата писано је доста. Објављени су најважнији извори, обрађени ратни догађаји, герила, народна власт, револуционарни и контрареволуционарни фактор, тринаестојулски устанак, Плеваљска битка... како из пера професионалних историчара тако и кроз казивања и сјећања бројних учесника у тим догађајима. Објављено је и више радова из пера учесника који су се налазили на другој страни НОР-а - четника у емиграцији. Уз то, дате су бројне оцјене, најчешће политички обојене, пригодном обиљежавања значајних датума из рата. На тај начин су створене основне претпоставке за писање синтетичког дјела о НОП-у у Црној Гори. Тога се прихватио искусни историограф др Ђуро Вујовић, научни савјетник, аутор више запажених студија са тематиком из народноослободилачког рата у Црној Гори, у књизи “Црна Гора у народноослободилачком рату 1941-1945”, коју управо представљамо.

Највећи дио извора о НОП-у у Црној Гори потиче од фактора који су били непосредно заинтересовани у тим збивањима, што је морало повлачити за собом извјесну пристрасност која утиче на објективно и поуздано излагање онога што се и како се догодило. Понекад је и непосредна близина тим збивањима утицала на казивања и приказивања догађаја који су од историјског значаја. Утицаја је имала и општа друштвена клима, нарочито првих послеријатних година. Из политичког монопола КПЈ (СКЈ) произилазио је и научни монопол, првјенствено у

* Ријеч на промоцији књиге на штрибини Народне библиотеке “Радолав Љумовић” у Подгорици, 12. марта 1998.

сфери историје стварања новог поретка, карактера освајања власти, идеолошке основе, носилаца ових историјских процеса. Партија је фактички прописала генетичку и развојну слику преврата у циљу освајања власти и њеног одржавања скоро пола вијека, у форми народноослободилачке борбе и социјалистичке демократије. Стога је пројекција овог развитка у историјској науци могла бити линеарна и монументалног значаја. Оно што остаје иза таквих остварења су чињеничке реконструктивне основе које су одувјек биле најзначајнији допринос, с евентуалним свјежим, новијим и антиципативнијим тумачењима. Па ипак, црногорска историографија о НОП-у може се углавном похвалити својом професионалношћу и научношћу.

Ратне године биле су за Југославију уопште и за Црну Гору и њено становништво посебно веома бурне и оптерећене замршеним и сложеним проблемима. Сама чињеница да је Југославија као држава де факто престала да постоји у кратком априлском рату говори за себе. Капитулација југословенске војске и потпуна неспособност владе потврда су неразумне политике Краљевине Југославије, нараслих унутарполитичких односа и спољнополитичких процеса. Узрастање ових процеса било је, на извјестан начин, међусобно условљено - између њих је постојала унутрашња веза која се де јуре није прекидала ни после слома Југославије као државе.

Црна Гора је доживјела војни пораз Југославије као своје државе, без обзира на све критичке примједбе и осуде које су долазиле с разних страна опозиције, укључујући и комунистичку, сем оне сепаратистичке која се залагала за рестаурацију самосталне Црне Горе. Но, ова посљедња је представљала изразито најслабију струју у Црној Гори, чији народ се највећим дијелом опредјељивао за унионистичко (ујединитељско) рјешење, за комунисте и њихове бројне симпатизере и сљедбенике. Комунистичка омладина је била освојила школе, доминирала у учитељском сталежу, међу малобројним радништвом, и, за разлику од Србије, овдје је уочи рата Комунистичка партија Југославије на селу потпуно владала ситуацијом.

Унуонистичке и комунистичке снаге су тешко доживљавале окупацију, мада им мотивације нијесу биле истовјетне. Комунисти су, ипак, ибли везани ставом СССР-а ("Русије"), који је био у уговорним односима с Трећим Рајхом од августа 1939. и тајним каналима утврђивао интересне сфере на Балтику, у Румунији (Бесарабија и Буковина) и Пољској. Комунисте су се задовољавали антиимперијалистичком пропагандом све док се Совјетски Савез није нашао у рату и док нијесу добили директиву

да се одазову позиву за отпочињање борбених акција и на тај начин изврше своју пролетерску обавезу, помажући “земљи Совјета”. Проглас Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору садржи радикалне тонове којих нема у толикој мјери у прогласима Централног комитета КПЈ, који се, иначе, значајно мијењају, добијајући јаке антифашистичке ознаке после 22. јуна 1941. године, тј. у прогласима од 12. и 25. јула исте године, у којима се говори да је против фашизма сав свијет - СССР, Велика Британија и Америка.

Антиокупаторска нота у виђењу унионистичких и комунистичких снага у Црној Гори није се мијењала, иако се Црна Гора налазила под далеко блажом окупацијом него Србија. Стање у Црној Гори се значајно погоршало када су у њу почеле да се сливају бројне избјеглице са Космета, из НДХ, Војводине, Херцеговине, које су се склањале испред бескрупулозних поступака албанских екстремиста и усташа. Из Црне Горе становништво није бјежало, јер су се Италијани као окупатори понашали трпељиво, с јасним политичким циљем шире балканске политике у којој су фаворизовали Албанију, на штету Црне Горе.

Црногорци нијесу били егзистенцијално угрожени као Срби у НДХ, али су се дигли листом на устанак 13. јула 1941. дјеловале су ослободилачке традиције, као и увијек у прошлости Црне Горе, а не егзистенцијални разлози коју су тјерали Херцеговце, Крајишнике, Банијце и Кордунаше, Личане, Србе-Славонце и друге да се дигну на одбрану живота од крволочне усташке државе. Узалуд би био комунистички организован подстицај, који је несумњив (јер би се то свело на диверзије, герилу, чему је КПЈ и нагињала, или “незадовољство бјелаша” проглашењем Црне Горе као самосталне државе и укидањем одлука Подгоричке скупштине - да није било општег расположења у народу да се одбаци окупација. Први меци били су само фитиљ да се сав народ придружи антиокупаторској борби. Нико се није хтио оглушити о борбу. Менталитету Црногораца и одговара устанички замах са увјерењем да се непријатељ, у овом случају италијанска империја, може бацити преко ноћи у море.

На масовност устанка у Црној Гори, па и на одзив бораца, утицала је чињеница да је Русија била у рату од 22. јуна 1941. Устанак у Црној Гори носили су комунисти. У устанку учествују и многи официри, угледници старог друштва и државе, судије, људи који нијесу били комунисти, који су припадали грађанским партијама (демократима, земљорадницима, републиканцима, радикалима и другима), али се њихови односи квари са комунистима још у жеку устанка. Долази до притајеног

сукоба око вођства, оснивања нових органа власти, међусобног неповјерења, око стручног знања: “Ви сте омладинци”, “Шта ви знате о војсци, нијесте је ни служили”, и томе слично. Касније ове пароле добијају друге обрте: “Није вријеме”, “Треба пропустити окупатора”, “Избјећи одмазде, паљевине и бомбардовања”. Устукнули су и официри у устанку: Бајо Станишић, Ђорђије Лашић, Павле Ђуришић и други, сви касније четнички команданти и старјешине. Виђело се да је устанички покрет практично имао дуалну структуру - комунистичку и унионистичку, тако да му је пријетило распадање, чак и да није дошло до жестоке италијанске репресије у узвратној офанзиви којом се тежило реокупацији Црне Горе. Неријетко се губи из вида чињеница да је сукоб избио око власти, команде, репрезентације, снаге легалитета и илегалитета, дакле далеко прије појаве четника: Грађанске снаге жељеле су статус љуо, а комунисти промјене, свјесни да је други свјетски рат створио опште претпоставке за динамизам социјалних промјена, што треба максимално искористити.

Сукоб је форму грађанског рата на тлу западне Србије добио крајем октобра и новембра 1941. и у зиму 1941-1942. пренио се у Црну Гору. До сукоба је морало доћи при искључивости оба покрета, једног који жели да задржи стари режим, уз одговарајуће корективе, и другог који жели смјену власти оружаним путем у форми народноослободилачког рата против окупатора. У Југославији се није поновило чешко, пољско, француско и уопште западноевропско искуство да паралелно егзистирају два покрета против окупатора и да се међу собом не искључују, не сукобљавају, па и дивљачки обрачунавају: једни бацањем противника у “јаме” или стварањем “пасјих гробаља”, а други, наводно у самоодбрани, свирепом ликвидирањем присталица НОП-а, угледних комуниста, денуцирањем италијанској полицији партизанских јатака, организовањем хајки на дио преосталих партизана у Црној Гори, од маја 1942. до маја и јуна 1943. године.

На избијање четничке побуне против партизана (њихове “страховладе”), или четника “контрареволуције”, како се ова појава означава у дијелу историографске литературе, дошло је првјенствено због терора комуниста - јама, вансудских егзекуција, у условима ријетко општре зиме, глади, пораза партизанског одреда на Пљевљима децембра 1941. године, повлачења Италијана из дијела гарнизона у планинским крајевима ближе мору и фортификационом систему већих градова.

У Црној Гори, четници и сепаратисти су се у суштини међусобно доживљавали као противници. Заједнички им је био само господар - италијански окупатор и партизани као заједнички непријатељ. За

стратегију црногорских четника се у емигрантској литератури учврстио термин “борбени антикомунизам”. Борбом против партизана, као комуниста, четници су наводно спасавали своју физичку егзистенцију, бранили институције приватне својине, вјеру, породицу, отаџбину.

Црногорски четници и њихови команданти живе у градовима (генерал Блажо Ђукановић и други) или јавно посјећују италијанске команде и штабове дивизија, без имало обзира што су за “краља и Отаџбину”, краља који је у Великој Британији, и “Отаџбину” која је окупирана и што су у рату против сила Осовине - преко краља и избјегличке владе.

У свим четничким јединицама било је у току рата самовоље команданата, ривалитета, личних нетрпељивости, оговарања, омаловажавања, и то на претек. Самовољу није успијевао да смири ни Дража Михаиловић.

Четници су се у Црној Гори до краја компромитовали у току 1942 - 1943. године. Слали су присталице НОП-а у логоре, стријељали, вјешали, организовали на њих хајке с Италијанима или с њиховим оружјем, муницијом и транспортом. С Италијанима су припремали офанзиву на Босну и Херцеговину с циљем да униште партизанску републику, а на другој страни разоре НДХ и посједну залеђе Јадранске обале (тзв. коридор) прије англо-америчке инвазије. Прије тога су Ђуришићеви четници - да би се осигурали прије похода и за одмазду свирепо поклали на хиљаде Муслимана у Санџаку.

Црногорци четници од прољећа 1943. нијесу представљали озбиљну војничку снагу, а од јесени исте године били су обезглављени стријељањем њихових команданата под Острогом.

Четници у Црној Гори јавно су сарађивали са окупаторима, правећи споразуме који су били не само снисходљиви већ и срамотни; у њима се истиче да су главни противници комунисти, те да никад четничко оружје неће бити употријебљено против племенитог италијанског окупатора.

Послије капитулације Италије наступа преломна фаза у развиту НОП-а у Црној Гори. Томе је нарочито погодовао долазак јединица Другог ударног корпуса, као и његови велики војни успјеси и разгранавање НОП-а. Репресалије њемачког окупатора нијесу могле спријечити све шири замах и развој НОП-а на читавој територији Црне Горе, снажење политичког живота и формирање органа нове власти, као и одржавање ЗАВНО-а за Црну Гору и Боку.

Др Вујовић у својој синтези није заборавио да укаже и на невитешко и злочинско понашање побједника према заробљеним противницима одмах послије завршетка рата.

Сумирајући овај рад др Вујовића истичем да су оба супротстављена покрета, четнички и партизански, у једном погледу имали исти циљ - васпостављање Југославије, али њихова и државноправна и друштвена схватања су се искључивала, и то је био један од разлога борбе између њих. КПЈ се борила против окупатора за ослобођење поробљене земље, а паралелно с тим и за разбијање старог друштвеног и духовно-културног поретка Југославије и за пуно освајање власти. То је чинило суштину револуционарне борбе КПЈ. Четнички покрет се вербално исказивао као национално-ослободилачки, који је себе сматрао дијелом велике савезничке заједнице која се борила против сила Осовине. У бити, четништво је милитаристичка организација, која је на тлу Црне Горе отворено сарађивала са окупационим снагама Италије и Њемачке под геслом борбе против комунизма.

Др Вујовић је уложио напор да научно размотри како општи контекст збивања тако и унутрашњеполитичко стање живота у земљи на слободној и окупираној територији. У излагању материје, која је често врло компликована, писац се трудио да се, у највећој мјери, држи оних историографских радова који су употребљиви за озбиљну анализу проблема. Није непознато да је о појединим проблемима који су обрађени у овој књизи писано једнострано и са одређеном намјером, да се истакне или оправда “своја” страна и “свој” пут. Вујовићу је очито било стало да ствари прикаже онако какве су биле, како су настале и како су се развијале. То је тежак задатак, који је Вујовић, према нашем мишљењу, успјешно обавио. Уосталом, овакви радови могу бити научно корисни само ако су објективни. Објективност, је, међутим, релативан појам. Као и у сваком човјеку и у истраживачу се сукобљавају стално објективно и субјективно. Ствар је напора воље и будности научне свијести да се одржи нормална равнотежа између једнога и другога. Најбоља и најсигурнија помоћ у томе је досљедно држање чињеница онаквим какве су биле и напор да се прошлост вјерно реконструуше.

На тлу Југославије је процентуално проливено највише крви у другом свјетском рату, а извршени су и многи злочини. У ватри националне трагедије и подјела сагорјеле су многе личности, како од окупаторске тако и од братске руке. У свему томе, др Вујовић се трудио да се не огријешу о историјску истину, без обзира што је и сам учесник рата од његовог

почетка. У његовој синтези НОП-а у Црној Гори респектован је суд стварности и говор чињеница. Др Вујовић је учинио колико је могао; немамо, разумије се, никаквих илузија да је учинио све. Ово што је учинио несумњиво је не само прва синтеза о цјелини НОП-а у Црној Гори већ и више од тога - вриједан прилог проучавању теме која је и послје више од 50 година од збивања на која се односи још актуелна, у условима нових подјела и оживљавања старих.

Наше оцјене о квалитетима овога рада не значе и то да нијесмо уочили и извјесне недоречености и непотпуности, које су сасвим нормалне за овако велики залагај. Има оцјена које неће остати незапажене, посебно данас када су у оптицају различита виђења истог догађаја. Тако на примјер, за др Вујовића НОБ је “велика грађевина историје” а њене слабости су “пропратне и споредне, епизодичне појаве у развоју неродноослободилачког покрета”. Но, ако о догађајима судимо не по најбољим намјерама, већ по посљедицама, овакве оцјене могу доћи под критичку лупу.

Бранислав Ковачевић